

ВИШЊА БРАТИНА

Београд

Ирина Деретић: *ЛОГОС, ПЛАТОН, АРИСТОТЕЛ*
(Плато, Београд, 2009.)

Ова књига представља знатно проширену верзију доктората Ирине Деретић. Њен кључни појам, тема, али и методолошка одредница је појам *логоса*, који је – слободно то можемо рећи – уједно и најзначајнији појам античке филозофије у целини. Како аутор сама наводи у предговору, почев од Хомерових епова, преко Хераклита, код кога задобија филозофску употребу и значење, појам *логоса* живи свој живот у античком мишљењу варирајући различите конотације од метафизичко-космолошких, преко логичко-методолошких, па све до етичко-аксиолошких. Штавише, филозофски изображено уво „чује музику“ *логоса* и по истеку античке епохе у средњовековном мишљењу, кроз ренесансу и у модерни (у којима се овај појам, додуше, јавља другачије формуласан као *ratio* или *lumen naturale*), а не ишчезава чак ни у нашој, постмодерној стварности, у којој деградира са космичког и микрокосмичког принципа и закона на пуки инструмент и вештачку алгоритмику великог објективног поретка ствари.

Према мишљењу аутора књиге, која је теоретичар античког мишљења, појам *логоса* свој зенит достиже код два највећа филозофа ове епохе, Платона и Аристотела, и у том контексту ова књига представља херојски подухват: напор да се *логос* прецизно фокусира, реконструише, истражи и структурише управо у њиховим текстовима.

Пред нама је темељито и минуциозно дело од готово пет стотина страна, чије амбиције трансцендирају хоризонт пуке интерпретације: реконструкцију и компаративну анализу појма *логоса* Деретићева спроводи да би на тим темељима истражила *антички појам рационалности, логосни Weltanschauung* античког света и суочила га са потоњим, модерним схватањем рационалности. Показаће се да се две концепције значајно разликују и да је античка концепција чак богатија и плоднија. Поврх тога, књига обилује и довитљивим психолошким и семиолошким увидима што је чини и интердисциплинарно занимљивом.

Логос, Платон, Аристотел Ирине Деретић подељен је на две тематске целине, од којих је прва посвећена Платону, а друга Аристотелу. Да би истакла компаративни карактер своје анализе, аутор је поглавља унутар њих именовала на готово исти начин: „Логос као језик“ прво је поглавље како Платонове, тако и Аристотелове концепције *логоса* и оба су посвећена значењу овог појма унутар језика. Затим следи „Логос као разум и други ‘делови’ душе“ код оба филозофа. Ту аутор анализира њихова психолошка схватања, истражује њихова специфична становишта о подели душе и душевним жељама и мотивацијама. Ова два поглавља значајна су посебно стога што управо у њима Деретићева,

доказујући да разуму осим когнитивне припада још и мотивациона функција, дедукује античку концепцију рационалности. Треће поглавље Платон – тематске целине је „Логос, εἶδος и питање о методи филозофије“ и ту се *логос* у значењу εἶδος-а анализира као методолошки и метафизички појам; њему одговара пето поглавље Аристотел – тематске целине, „Логос, οὐσία и εἶδος у Аристотеловој *Μεταφυσικῆ*“. Четврто поглавље анализе Платонове концепције *логоса* је „Логос и ἐπιστήμη: улога логоса у одређењу знања“, у којем се аутор бави Платоновом концепцијом знања ослањајући се *prima facie* на дијалог *Teetet*. У Аристотел – тематској целини, због саме природе предмета, поглавља о знању неодвојива су од схватања о души. Стога се она надовезују на поглавље „Логос као разум и други ‘делови’ душе“ као: „Теоријски логос, ἐπιστήμη и νοῦς“ (3. поглавље) и „Практични логос, φρόνησις и νοῦς“ (4. поглавље), да би анализу епистемолошке функције *логоса* закључило шесто поглавље: „Логос и ἐπιστήμη“. Петом поглављу Платонове, одговара седмо поглавље Аристотелове концепције, „Логос и реторика“. Коначно, Платон – тематску целину Деретићева завршава неком врстом „екскурса“ о Платоновом односу према писму: поглавље „Логос, γραφίη и ἄγραφα δόγματα“ нема пандан код Аристотела. Осим наведених, књига садржи још и уводно и закључно поглавље, списак литературе на двадесет четири стране, као и индексе: именâ, грчких термина, појмова и цитираних места.

Дакле, већ на основу саме структуре, јасно је да је *Логос, Платон, Аристотел* озбиљна и темељита књига,

која је резултат великог труда. Оно што такође треба одмах на почетку похвалити јесте стил писања, који намах пада у очи. Ова књига, наиме, осим као филозофска, готово да се може читати и као постструктуралистички текст (критика): стил је изузетно јасан, а језички израз беспрекорно прецизан, што није само последица ерудиције, већ доследности „делатног“ знања. Упркос прецизности, која на појединим местима захтева филозофску наобразбу читаоца, текст одише лакоћом, па је тако *Логос, Платон, Аристотел* књига коју може читати и нешто образованији лаик, уз услов да негује искрен и озбиљан интерес за филозофска питања.

Изузетно обиман списак литературе сведочи о одличној информисаности Деретићеве о теми коју обрађује, као и о познавању најсавременијих светских тенденција по том питању. (Велики број наведених референци је после 2000. године.) Поврх тога, она не зазира да уђе у отворену дискусију са интерпретаторима, што неретко и чини. Одлично познаје и античку терминологију, тако да читалац може сазнати где се који филозофски термин први пут употребљава, са којим значењем и у ком контексту. Суверено се креће кроз античке текстове (чини се и кроз античку књижевност), тако да се стиче утисак да је репетитивним и систематичним читањем исцртала јасне „менталне мапе“.

Не можемо се, нити се то тражи за потребе једног приказа, бавити анализом свих тема које аутор обрађује. Изабрали смо стога неколико мотива који су нама лично били најзанимљивији.

На првом месту истичемо анализу психопатологије неправедног човека,

која је изложена у одељку 1.2.3., „Када се разум (логос) повуче или психопатологија ‘неправедног’ човека“. Реч је о савременој, а ипак изворнику верној интерпретацији Платонових карактерних типова. Оно што интерпретацију Деретићеве чини живом, занимљивом и надасве довитљивом је повезивање карактерних типова из *Државе* са знањем из психологије, чинећи их на тај начин разумљивим и блиским савременом човеку. Тако је тимократа окарактерисан као „субмисивно-ауторитаран карактер“, олигарх као „опсесивни тип“, а сјајна је и анализа демократског човека, коме је „све могуће и све му је дозвољено. Он јесте слободан, ослобођен од реда, разлога и памети“ – што је тужна и истинита слика пост-модерног човека. Иако се овај одељак може посматрати као екскурс, он стога није мање важан, узимајући у обзир трагичан и декадентан положај савременог човека и сву инспиративност и прегнантност интердисциплинарног приступа, који је аутор креативно применила на вечиту филозофско-политичку тему.

Међутим, филозофски је много занимљивија тема античког појма рационалности. Главна теза Деретићеве јесте да *логос* као разум, онако како је схваћен на врхунцу свог појмовног развоја, пружа довољно основа за дедукцију једног, за процват антике, парадигматичног схватања рационалности. Ово схватање рационалности аутентично је по томе што га јасно можемо контрастирати модерном схватању. Наиме, док је став аутора да у модерни разум има искључиво *когнитивну* функцију (Лок, Хјум, Декарт, нпр.) или, у вољно-мотивационом погледу, само

инструменталну функцију (Хобс, нпр. али и Хјум), дотле се доказује да се код Платона и Аристотела разум јавља као *извор жеље*, и то разумске. Деретићева изводи доказивање упућујући пре свега на кључне текстове: *Државу*, *Никомахову етику*, *О души*, и др. Потцртавајући аутентична и парадигматична места у овим текстовима, пажљиво пратећи и повезујући аргументацију, аутор понтира са два иновативна закључка: прво, да модерна оперише појмом *воље* као топосом доношења одлука и афирмативне мотивације, а античка мисао овим појмом не располаже (што се поткрепљује и анализом значења грчког појма *ἄκρασία*, између осталог); друго, док модерна превасходно препознаје оно што би се код Платона и Аристотела назвало *алогосним* (нерационалним) делом душе, дакле *нагоне*, као искључиви извор жеље, дотле нам текстови два највећа грчка филозофа показују да то може бити и јесте *и разум (логос)*. Жеље разума потпуно су аутентичне и несводиве на жеље нижих делова душе, и њих је две: *жеља за сазнањем истине* и *жеља за чињењем добра*. Ове две жеље су, како аутор на једном месту експлиците формулише, инхерентне потребе разума и њихово постојање и идентификовање доказује да разум фигурише и сâм као самостални извор мотивације. Ауторово извођење ове важне тезе у главнини је изнето у погављима која се тичу психологије, мада се на њу и на другим местима осврће.

Може се дискутовати да ли се став да модерна разум своди искључиво на когнитивну функцију може генерализовати. То посебно важи за тзв. позну модерну и ауторе као што су Маркс,

Сартр, па чак и Фројд. Извор жеље код Фројда је *либидо*, а он није повезан само са *id*-ом него и са *ego*-м. Мада је корен *ego*-а у несвесном, то не значи да њиме не управљају и рационални мотиви и жеље. Да није тако, психотерапија не би била могућа, будући да се она темељи на прихватању принципа реалности. Фројд, наиме, разликује *задовољство* и *уживање*. Уживање је патолошка појава која се развија у неуротском понављању, а задовољство проистиче из растерећења од неурозе, те је утолико мотивисано рационалном жељом. Уосталом, читава идеја излечења у психоанализи почива на рационалном увиду анализираниог да напусти неуротско стање, односно на томе да *wo es war, soll ich werden*. Међутим, за класичну модерну ауторов став је неоспоран. Осим тога, њена реконструкција античког појма рационалности представља потпуно нови и оригиналан допринос, и, колико је нама познато, први такав покушај систематизације и разграничења овог појма у односу на модерни појам рационалности на нашим просторима. Већ сама та чињеница чини књигу Ирине Деретић веома значајном за филозофску јавност и изузетно вредном за истраживање.

Трећа битна тема коју Деретићева обрађује и којој ћемо посветити пажњу у овом приказу јесте метафизички смисао *логоса*. У оба дела, излаже се суштинска веза између *логоса* као методолошког појма и *логоса* као метафизичког појма. Аутор убедљиво показује да *логос* код оба филозофа у значењу *εἶδος*-а означава врсни појам („човек“, „коњ“, итд.) који истовремено има и онтолошко значење: Платон

– парадигма/ Аристотел – отеловљена форма. Такође, у методолошком смислу *εἶδος*, као врсни појам, представља и *definiens*, односно оно помоћу чега долазимо до истине, тј. до знања о бићу као таквом. Другим речима, *логос* као *εἶδος* је и дефиниција, универзалија која омогућава наше знање (јер знање је увек знање општости), али и граматички/ онтолошки субјект, оно чему све бива предцирано, а што се не предцира ничему, суштина, крајње биће на које се наше знање односи. На тај начин, преко *логос-εἶδος*-а као методолошког средства долази се до *логос-εἶδος*-а као *οὐσία*-е. Сазнајни пут и пут истине као бића не могу се одвојити, тј. сазнајни пут нужно је метафизички утемељен, а знање је *de facto* метафизичка категорија.

Пут за читаоца до оригиналних и значајних увида до којих аутор долази у овим изузетно захтевним поглављима, понекад је тешко проходан, нарочито када је реч о Аристотеловој метафизици. Док је Платоново становиште поступно изложено, у поглављу о Аристотелу аутор се хвата у коштац са три кључне и истовремено херменеутички најтеже књиге *Μεταφυσικῆς*, Ζ, Η и Θ. Резултат је успешно разрешавање „спора“ између форме и материје: заузима се становиште да је форма, *εἶδος*, заправо *οὐσία*, суштина, *τὸ τί ἦν εἶναι*, оно што неку ствар чини оним што она јесте и по чему се разликује од других ствари, што је, дакле, *принцип сазнатљивости*, док је материја изједначена са *принципом индивидуације*, који дотичну ствар чини реално егзистирајућом, то јест конкретном стварју. Крајња интенција Деретићеве – коју она реализује – је да покаже да је Аристотелова метафизич-

ка позиција, упркос критици теорије идеја, ипак ближа Платоновој позицији него што се то обично мисли. Истовремено постоји, и могуће је реконструисати, континуитет између Аристотеловог ранијег списка *Категорије* и *Метафизике*, у смислу да он у потоњем не напушта ранија уверења, већ их продубљује.

Као што смо већ поменули, крајња поглавља књиге нешто су тежа. Осим тежине самог предмета, утиску доприносе дуге и детаљне дискусије са тумачима. Обиље фуснота може се неком учинити заморним или чак непотребним, али то је тешко избећи када се о кључним питањима расправља на научан, интерсубјективно проверљив, начин. У том смислу, расправа са Аристотелом је још увек жива и вероватно никада неће бити окончана. Два и по миленијума интерпретатори са све четири стране света „ломе копља“ о *Метафизику*, а из те „гигантомахије“, као једини „победник“, излази Стагирагин. То не треба да обесхрабри него да

укаже на вечиту актуелност и важност његовог дела. Уопште, чини се да је једна од битних порука коју нам Ирина Деретић саопштава, управо та: разговор са Платоном и Аристотелом, као и разговор између њих сâмих, треба да траје. У филозофији, уосталом, ни немамо посла са стварима које се решавају „једном за свагда“ – ако „Гордијевог чвора“ и има, „Александров потез“ је само увод у нову „фугу“.

Да сумирамо: *Логос*, *Платон*, *Аристотел* је дело енциклопедијског карактера које успева да артикулише сва кључна значења *логоса* и да да њихову компаративну анализу, и закључке. Реч је о пионирском делу тог типа и обима, не само у нашој, већ у светској стручној јавности. У питању је незаобилазна књига за све који се интересују за филозофију или се њом озбиљно баве, почев од лаика, преко студената, до самих филозофа. Стога завређује апсолутну пажњу стручне, али и шире читалачке јавности.